

پساکرونا و بازساخت اقتصاد روستایی در ایران^۱ (مطالعه موردی: شهرستان ری)

مجید سعیدی راد* و فرهاد عزیزپور

دانشگاه خوارزمی

چکیده. بیماری کرونا تأثیرات مختلفی را بر وضعیت اقتصادی جهان به ویژه اقتصاد محلی و در این میان اقتصاد روستایی برجای گذاشته است. بنابراین اقتصاد روستایی کشور نیز تحت تأثیر آثار این اپیدمی بوده و در آینده نیز تحولاتی را بر خود خواهد دید؛ با توجه به نقش چند کارکردی اقتصاد روستایی شهرستان ری در تامین امنیت غذایی شهروندان کلان‌شهر تهران، سیاست‌های توسعه در دوران پساکرونا در این ناحیه می‌بایست بر اهداف توسعه و معیشت پایدار تمرکز کند. همچنین برای رسیدن به اهداف توسعه پایدار و تاب‌آوری اقتصادی در کشور فرایند اکتشاف و بررسی بازساخت اقتصاد روستایی در دوران پساکرونا ضروری است تا مبنای تصمیم‌گیری راهبردی را در این زمینه شکل دهد. این پژوهش کاربردی با استفاده از مطالعات اسنادی و میدانی به «بررسی بازساخت اقتصاد روستایی کشور در دوران پساکرونا» می‌پردازد. بر اساس نتایج به‌دست‌آمده مهم‌ترین تحولات صورت گرفته در اقتصاد روستایی کشور در درونمایه‌هایی همانند؛ دولت گرایی نوین، تکنولوژی و فناوری دیجیتال، بخش خصوصی و نهاد گرایی، تغییر الگوی تحرک جمعیت و جابجایی، عرضه و تقاضای محصولات کشاورزی، بیکاری و اشتغال، سرمایه‌گذاری در بخش غذا و کشاورزی، تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی، افزایش تورم، کاهش نیروی کار و گردشگری و فعالیت‌های مرتبط با آن بوده است.

واژگان کلیدی: پساکرونا، بازساخت، اقتصاد روستایی، شهرستان ری.

* نویسنده عهده‌دار مکاتبات

دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۱۵، پذیرش: ۱۴۰۳/۹/۱۰.

۱- مقدمه و طرح مسئله

وقوع اپیدمی کرونا تأثیرات مختلفی را بر وضعیت اقتصادی جهان به ویژه اقتصاد محلی و در این میان اقتصاد روستایی برجای گذاشته است. بنابراین اقتصاد روستایی کشور نیز تحت تأثیر آثار این اپیدمی بوده و در آینده نیز تحولاتی را بر خود خواهد دید؛ فقر، بیکاری، تغییر و تبدیل کاربری زمین، تغییرات آب و هوایی و مخاطرات محیطی و امروزه شگفتی‌ساز^۲ اپیدمی کرونا [۱۹] در مناطق روستایی به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه موجب نگرانی سیاست‌گذاران، کارشناسان و اندیشمندان توسعه شده است. از اواخر ماه دسامبر سال ۲۰۱۹ میلادی، پس از کشور چین به‌عنوان مبدأ پخش فضایی بیماری همه‌گیر کووید-۱۹ تا به امروز این ویروس به بسیاری از کشورهای دیگر دنیا از جمله ایران شیوع پیدا کرده است. در ۳۰ ژانویه ۲۰۲۰، سازمان جهانی بهداشت با انتشار بیانیه‌ای، شیوع کروناویروس جدید را یک وضعیت اضطراری بهداشت عمومی اعلام کرد که تهدیدی برای تمام جهان به شمار می‌رود. در ۱۱ مارس ۲۰۲۰، سازمان جهانی بهداشت شیوع بیماری را همه‌گیری اعلام کرد. شیوع این بیماری به‌عنوان یک شگفتی‌ساز در دنیا، بجز تأثیرات مستقیمی که بر سلامت روستاییان دارد، پرسش‌هایی جدی را در خصوص تأثیرات آن بر اقتصاد مناطق روستایی و همچنین تاب‌آوری معیشتی آنان در آینده مطرح می‌کند (www.fao.org). به دنبال تأیید رسمی بحران اپیدمی کرونا در ایران در تاریخ ۳۰ بهمن ۱۳۹۸، ضرورت کنترل پخش فضایی این بیماری و حفظ فاصله‌گذاری اجتماعی در کشور توسط دولت و مردم، اثرات مختلفی را بر اقتصاد کشور تا به امروز به دنبال داشته است. بازار کار کشور در سال ۱۳۹۹ علاوه بر تحریم‌های خارجی، متأثر از تکانه ناشی از شیوع ویروس کرونا نیز بوده است. این بازار کار قبل از شیوع کرونا، با چالش‌های متعددی از جمله نرخ پایین مشارکت، نرخ بالای بیکاری، اشتغال ناپایدار و کم کیفیت دست‌به‌گریبان بوده است. به دنبال شیوع ویروس کرونا، بخش اعظمی از مشاغل و کسب‌وکارها و صنوف خدماتی دچار آسیب جدی شدند و این مسئله باعث شد تا رکود و تعطیلی بنگاه‌ها در مقیاسی وسیع رخ دهد و بیشترین شاغلان کسب‌وکارها با بیکاری و یا کم‌کاری مواجه شوند. به‌طوری‌که در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸ بیش از یک میلیون نفر از تعداد شاغلین کشور کاسته شده است. بر اساس داده‌های رسمی سازمان برنامه و بودجه کشور، در سال ۱۳۹۹ یعنی پس از شیوع ویروس کرونا در ایران

حدود ۲۵۰ هزار نفر در بخش کشاورزی (۲۵ درصد)، ۱۷ هزار نفر در بخش صنعت (۲ درصد) و ۷۴۳ هزار نفر در بخش خدمات (۷۵ درصد) شغل خود را از دست داده‌اند [۷]. بر اساس داده‌های مرکز آمار ایران از کل جمعیت ۱۰ ساله و بالاتر و شاغل در نقاط روستایی شهرستان ری، به ترتیب ۴/۷ درصد در بخش کشاورزی، ۴۸/۸ درصد در بخش صنعت و ۴۹/۳ درصد در بخش خدمات مشغول فعالیت بوده‌اند. فعالیت حداقلی کشاورزی در روستاهای حریم پایتخت حاکی از تحول معیشت روستایی از کشاورزی و دامداری به فعالیت‌های صنعتی و خدماتی است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). با این وجود بر اساس آمار سازمان جهاد کشاورزی شهرستان ری در سال ۱۳۹۸ این شهرستان با تولید ۸۵۶۷۰۶ تن محصولات زراعی رتبه اول استان تهران را به خود اختصاص داده است. این شهرستان همچنین به لحاظ مساحت مزارع پرورش ماهی و دامداری‌ها رتبه نخست را در استان تهران دارد [۸]. بنابراین با توجه به وجود کنشگران متعدد و نقش چند کارکردی اقتصاد مناطق روستایی شهرستان ری در تامین امنیت غذایی شهروندان کلان‌شهر تهران، سیاست‌های توسعه در دوران پساکرونا در این ناحیه می‌بایست بر اهداف توسعه و معیشت پایدار تمرکز کند. همچنین برای رسیدن به اهداف توسعه پایدار و تاب‌آوری اقتصادی در کشور، فرایند اکتشاف و بررسی بازساخت اقتصاد روستایی در دوران پساکرونا ضروری است تا مبنای تصمیم‌گیری راهبردی را در این زمینه شکل دهد.

۲- مبانی نظری و پیشینه

۲-۱- اقتصاد روستایی

اقتصاد روستایی^۳ یکی از شاخه‌های عمده جغرافیای اقتصادی محسوب می‌گردد. جغرافیای اقتصادی به مبانی علم جغرافیا و اقتصاد متکی است؛ در نتیجه تولید، توزیع و مصرف را در محیط جغرافیایی توضیح می‌دهد. اقتصاد روستایی از یک سو به روستا تکیه دارد و از سوی دیگر مسائل اقتصادی حادث بر محیط روستا را شامل می‌گردد [۱]. اقتصاد روستایی در برگیرنده یک سلسله فعالیت‌های اقتصادی به صورت افقی در مناطق روستایی است. بر اساس این تعریف، اقتصاد روستایی، تمام فعالیت‌های اقتصاد کشاورزی و غیرکشاورزی مناطق روستایی را در بر می‌گیرد [۱۴]. به دلیل وجوه اشتراک اقتصاد روستایی با اقتصاد کشاورزی گاهی این دو واژه به جای هم به کار می‌روند در حالی

که دو مفهوم متمایز هستند. اقتصاد کشاورزی صرفاً شامل همه فعالیت‌های اقتصادی وابسته به بخش کشاورزی در سطح ملی است در حالی که اقتصاد روستایی کل فعالیت‌هایی است که در محیط روستا، اعم از کشاورزی یا غیر کشاورزی، برای تأمین معاش روستاییان صورت می‌گیرد. اقتصاد روستایی، اصولاً مسائل اقتصادی را در محدوده جغرافیایی روستا، مطرح می‌نماید. به عبارت دیگر، اقتصاد روستایی عبارت است از کلیه فعالیت‌های فردی و اجتماعی که در محیط روستا به منظور گذراندن زندگی و تأمین رفاه مادی روستاییان به وقوع می‌پیوندد. چون اغلب روستاها از دیرباز محل تولید محصولات کشاورزی بوده‌اند، بنابراین درصد بالایی از اقتصاد روستایی به بهره‌برداری از زمین وابسته است [۱۰]. بنابراین، اقتصاد روستایی به مجموعه فعالیت‌های اقتصادی گفته می‌شود که در سطح مناطق روستایی انجام می‌شود و در برابر اقتصاد شهری، که مجموعه فعالیت‌های اقتصادی متمرکز در شهر و دیگر مناطق غیر روستایی را دربر می‌گیرد، قرار دارد. اقتصاد روستایی یک نظام اجتماعی و اقتصادی پویا است که تحت تأثیر عوامل برون‌زا و درون‌زا دستخوش تغییرات مستمری می‌شود که منجر به سطح توسعه‌یافتگی می‌شود [۳۳]. امروزه تحت تأثیر روندهای اقتصادی و گسترش فناوری، هزینه‌های مسافت کاهش و ارزش فضا در حال افزایش است و از طرفی فناوری نیاز به نیروی کار، به ویژه نیروی کار نزدیک را کاهش می‌دهد. بنابراین تقاضا برای نوع خاصی از سبک زندگی و اقتصاد روستایی در جوامع روستایی در حال رشد است [۲۲]. طبیعی است که در ایران به علت تنوع محیط‌های روستایی و تفاوت در توان‌های محیطی، فعالیت‌های اقتصادی روستاها یکسان نیست و اغلب از روستایی به روستای دیگر متفاوت است. در بسیاری از روستاهای کشور بسیاری از ساکنان روستا دارای فعالیت‌های غیر کشاورزی می‌باشند مثل خوش‌نشینان که اغلب در امور خدماتی و صنعتی روستاها فعالیت دارند. به طور کلی فعالیت‌های اقتصادی روستاها در سه محور اصلی کشاورزی (زراعت، باغداری، بهره‌برداری از جنگل و علفزار، دامداری، صید و شکار)، صنعت (صنایع روستایی و صنایع دستی) و خدمات قرار دارد.

۲-۲- اقتصاد فضا

فضا و مفاهیم مرتبط با آن، عمدتاً در نیمه دوم دهه ۱۹۶۰ میلادی نخست در بین جغرافیدانان جوان آن زمان^۴ و بعضی اقتصاددانان (در ارتباط با مفهوم اقتصاد فضا) و سپس در بین سایر رشته‌های علمی مورد استفاده و بحث قرار گرفته است [۶] در واقع فضا، عینیتی حاصل از نقش‌پذیری اثرگذاری افراد و گروه‌های انسانی در مکان و یا به سخن دیگر، پیامد عملکردهای متعامل دو محیط اجتماعی-اقتصادی و طبیعی-اکولوژیک است. از این رو فضا را می‌توان نوعی تولید اجتماعی در مکان به شمار آورد. فضا در بستر مکان و در گذر زمان، همچون هر پدیده اجتماعی دیگر در معرض تحول و دگرگونی قرار دارد. عنصر اصلی تحول در فضا قابلیت‌های محیط فرهنگی (به مفهوم عام) و عوامل و نیروهای مادی و ومعنوی دخیل در آن است. بنابراین با توجه به اینکه فرهنگ گروه‌های انسانی در اصل به آرامی دگرگون می‌گردد، دگرگونی در نظام فضایی نیز به کندی پدیدار می‌گردد. البته فضا، به عنوان یک واقعیت مکانی، نه تنها تحت تاثیر نیروها و روندهای درونی جاری در یک مکان (شهر، روستا، منطقه، سرزمین و...) بلکه ضمناً از نیروها و روندهای بیرونی حاکم بر آن نیز به شیوه‌های مختلف تاثیر می‌پذیرد [۴] در ارتباط با اقتصاد فضا نیز می‌توان بیان نمود که اقتصاد فضا، الگوی مکانی، یک اقتصاد (همانند توزیع و محل فعالیت‌های تشکیل‌دهنده آن) و جریان‌های فضایی فی مابین آنها همانند حرکت، جمعیت، کالا، خدمات و سرمایه را اقتصاد فضا می‌نامند [۲] در نظام‌های سرمایه‌داری مفاهیم فضا و کاربردهای متفاوت آن، معانی متفاوتی را پیدا می‌کند. به نقل از مارکس، در یک نظام سرمایه‌داری فضا جزئی از نیروهای تولید و در کنار دیگر عوامل تولید (دانش، مهارت نیروی کار، مواد خام، تکنولوژی و...) قرار می‌گیرد. بنابراین با توجه به تعریفی که از فضا شد می‌توان گفت طبیعت و اعمال و عملکردهای انسانی جزئی از این فضا محسوب می‌گردند که عملکردهای اقتصادی بنا به گفته هنری لافور تولیدکننده فضا هستند و سبب شکل‌گیری فضای اقتصادی در یک منطقه می‌گردند. اعمال و اقدامات اقتصادی انسان‌ها در یک منطقه در غالب فضای جغرافیایی تولیدکننده فضای اقتصادی است و این عامل می‌تواند تحت تاثیر مولفه‌های بی‌شمار درونی و بیرونی قرار گیرد و از این رو در مطالعات جغرافیایی از اهمیت به سزایی برخوردار است زیرا تولیدکننده نوعی گفتمان متناسب با محیط شکل‌گیرنده آن است. به عنوان مثال اقتصاد

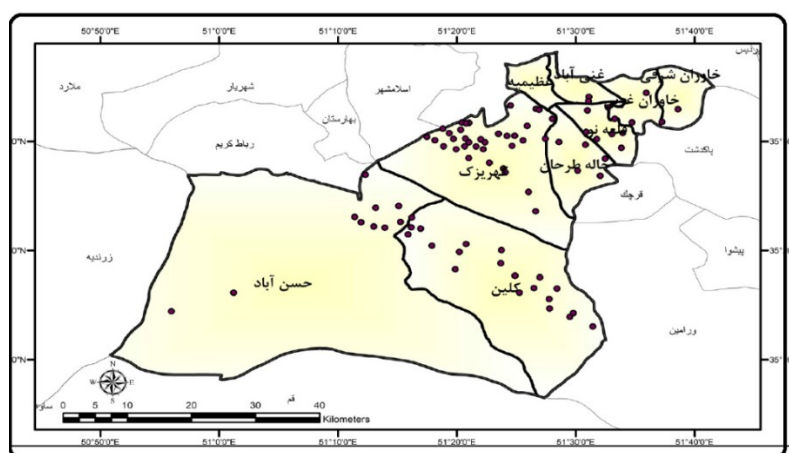
روستایی و یا اقتضا شهری متناسب با فضای شکل گیرنده آن به تولید گفتمان پرداخته است و بسیاری از راهبردها و استراتژی‌های متناسب با شرایط اقتصادی و محیطی آن تدوین می‌گردد [۵]. در ادامه جهت مشخص شدن شکاف تحقیق، به پژوهش‌های داخلی و خارجی که تا حدودی به ادبیات موضوع نزدیک‌تر هستند اشاره می‌گردد.

ربعی و تک روستا [۵] در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تبیین تأثیرات کرونا بر اقتصاد مناطق روستایی، نمونه موردی: روستای اشکور علیا» با استفاده از تکنیک‌های آینده‌پژوهی ازجمله تحلیل تأثیرات متقابل، به دنبال واکاوی تأثیرات شیوع ویروس کرونا بر اقتصاد روستایی محدوده‌ی مورد مطالعه بوده‌اند. بر اساس نتایج به‌دست‌آمده به ترتیب ۴ عامل اشتغال، درآمد، فقر و کاهش سرمایه‌گذاری مهم‌ترین بخش‌های اقتصاد روستایی اشکور علیا بوده‌اند که پس از شیوع ویروس کرونا دستخوش تغییرات زیادی شده‌اند. دادورخانی و موسوی [۳] در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل پیامدهای همه‌گیری کرونا بر اقتصاد روستایی»، به بررسی اقتصاد روستایی دو کشور منتخب هند و کانادا پس از شیوع ویروس کرونا پرداخته‌اند، نتایج حاکی از آن است که هزینه‌های تحمیل شده در اثر اپیدمی کرونا و همچنین کاهش تولید و عرضه در سطح داخلی و خارجی ناشی از آن می‌تواند اقتصاد را با تورم‌های بالاتر و رشدهای اقتصادی پایین‌تر مواجه کند؛ درواقع، کرونا با تأثیر بر زنجیره تأمین، تقاضا و نقدینگی بر بنگاه‌ها و با تأثیر بر عرضه نیروی کار، مصرف کالاها و خدمات و به‌ویژه با کاهش درآمد مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان محصولات کشاورزی، گردشگری و صنایع دستی در کوتاه مدت و بلندمدت بر اقتصاد روستا تأثیرگذار است. پادماجا و همکاران [۲۷] در مقاله‌ای تحت عنوان «اثرات کووید ۱۹ بر امنیت غذایی خانوار در نواحی شهری و پیراشهری حیدرآباد، هند»، تأثیرات کووید ۱۹ را در طول همه‌گیری بر امنیت غذایی نواحی پیراشهری مورد سنجش قرار داده‌اند. یافته‌های حاصل از رگرسیون لجستیک در تحقیق آنها نشان می‌دهد که وضعیت امنیت غذایی حدوداً ۴۰ درصد از خانوارهای مورد بررسی در طول همه‌گیری، وخیم‌تر شده است. علاوه بر این، مقایسه وضعیت امنیت غذایی در نواحی شهری و پیراشهری نشان می‌دهد که خانوارهای نواحی شهری در مقایسه با خانوارهای نواحی پیراشهری، تمایل بیشتری به ناامنی غذایی دارند. در نهایت، براساس یافته‌های این تحقیق مدت زمان بیکاری تجربه شده در طول همه‌گیری به طور قابل توجهی بر وضعیت امنیت غذایی خانوار تأثیر بوده است. فیلیپسون و همکاران [۲۹] در مقاله‌ای تحت عنوان «همه‌گیری کووید ۱۹ و

پیامدهای آن بر اقتصادهای روستایی»، به ارزیابی اثرات فعلی و احتمالی آینده شیوع کووید ۱۹ بر اقتصادهای روستایی با توجه به ویژگی‌های اجتماعی-اقتصادی آن‌ها می‌پردازند. یافته‌های تحقیق آن‌ها نشان می‌دهد شیوع ویروس کرونا بر متغیرهایی همچون عرضه و تقاضای محصولات، جنسیت و فعالیت‌های اقتصادی، فعالیت‌های کشاورزی، تاب‌آوری روستایی و اقدامات بازبانی کسب‌وکار اثر می‌گذارد و در بلندمدت اقتصاد روستایی را متحول خواهد کرد. ویشر و استاستنا [۳۰] در مقاله‌ای تحت عنوان «اثرات پاندمی کووید ۱۹ بر گردشگری روستایی در چک (بررسی‌های اولیه)»، نشان می‌دهند که سناریوهای فاجعه کاهش گردشگری عمدتاً مربوط به مقاصد شهری است. در مقابل مقاصد روستایی به دلیل کاهش خطر ابتلا به ویروس کرونا به عنوان جایگزینی برای مقاصد شهری مطرح می‌گردد. با این حال، این جهت‌گیری جدید نیاز به سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها، بازاریابی و همکاری‌های منطقه‌ای دارد. عبدالمالک و همکاران [۲۴] در مقاله‌ای تحت عنوان «تغییرات اقتصاد روستایی بنگلادش تحت اقدامات قرنطینه کووید-۱۹: شواهدی از یک نظرسنجی تلفنی از خانوارهای نمونه محبوب حسین»، تصویر جامعی از اقتصاد روستایی بنگلادش در سه ماه اول دوره قرنطینه را در مقایسه با وضعیت قبل از کووید ۱۹ ارائه می‌دهند. آنان با استفاده از یک نمونه ملی (۲۳۱۲ خانوار روستایی، ۶۲ روستا و ۵۶ منطقه) که به عنوان نمونه پیمایش محبوب حسین^۵ شناخته می‌شود، در ژوئن ۲۰۲۰ یک نظرسنجی تلفنی انجام داده‌اند. تحلیل‌های توصیفی و رگرسیون آنان نشان می‌دهد که در طول دوره بررسی، اقتصاد روستایی بنگلادش اثرات نامطلوبی مانند تأخیر در برداشت محصول، مشکل در فروش محصولات، اختلالات نیروی کار و مواد اولیه، افزایش هزینه‌ها و کاهش دریافت حواله و فروش مشاغل غیرکشاورزی را تجربه کرده است. همچنین یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که خانوارهای روستایی مجبور به کاهش مصرف غذا و دریافت حمایت غذایی از دولت و حمایت نقدی از بخش خصوصی شده‌اند و آسیب‌پذیری به‌ویژه در خانوارهایی که سرپرست آن‌ها زنان، افراد تحصیل‌کرده، جوان یا کارگران غیرماهر است، بیشتر بوده است. در این دوره خانوارهای روستایی حمایت نقدی یا کالایی، حمایت از اشتغال روستایی، کمک نقدی یا وام‌های کم‌بهره را جهت تأمین نهاده‌های کشاورزی و تجاری ترجیح می‌دهند.

۳- محدوده مورد مطالعه

شهرستان ری از شهرستان های استان تهران است که در جنوب آن واقع شده است و مرکز آن شهر ری است. این شهرستان بر اساس سرشماری ۱۳۹۵ دارای ۵ بخش است که شامل ۳ شهر و ۹ دهستان و ۹۷ آبادی دارای سکنه است [۱۳].



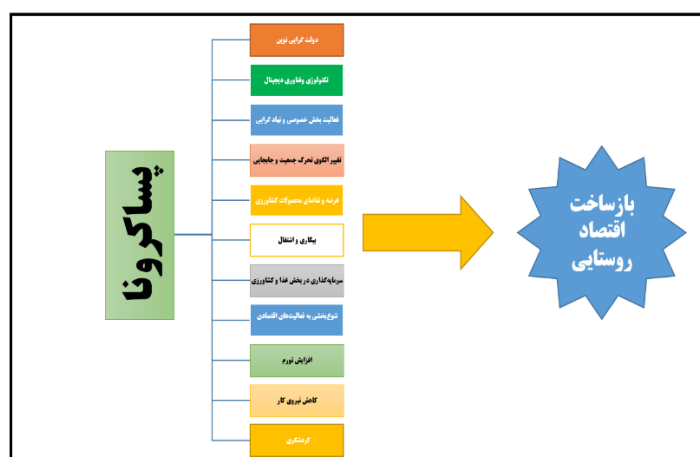
شکل ۱- موقعیت جغرافیایی شهرستان ری در استان تهران

۴- روش شناسی

پژوهش حاضر با هدف «بررسی بازساخت اقتصاد روستایی کشور در دوران پساکرونا» صورت گرفته است. تحقیق حاضر از نظر هدف کاربردی و روش بررسی آن توصیفی - تحلیلی است. در این پژوهش جهت گردآوری داده‌ها، از مطالعات اسنادی و پیمایشی (مشاهده و مصاحبه ی نیم ساختاریافته) استفاده گردیده است. جامعه آماری پژوهش جهت انجام مصاحبه شامل ۳۴ نفر از خبرگان محلی شهرستان ری (کارمندان فرمانداری، بخشداری و دهیاران) و دانشگاهی (رشته‌های برنامه‌ریزی شهری و روستایی) هستند. در این پژوهش جهت دستیابی به اجماع و اشباع نظری از شیوه نمونه‌گیری «هدفمند» استفاده شده است. همچنین قلمرو این پژوهش تمامی ۱۲۳ روستای شهرستان ری بر اساس آمار سال ۱۳۹۵ مرکز آمار ایران است.

۵- یافته‌ها و بحث

بر اساس نتایج به دست آمده از مطالعات اسنادی و پیمایشی نگارندگان در دوران پس از شیوع ویروس کرونا، مهم‌ترین تحولات صورت گرفته در اقتصاد محدوده مورد مطالعه در متغیرهایی همانند؛ دولت‌گرایی نوین، تکنولوژی و فناوری دیجیتال، بخش خصوصی و نهادگرایی، تغییر الگوی تحرک جمعیت و جابجایی، عرضه و تقاضای محصولات کشاورزی، بیکاری و اشتغال، سرمایه‌گذاری در بخش غذا و کشاورزی، تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی، افزایش تورم، کاهش نیروی کار و گردشگری و فعالیت‌های مرتبط با آن بوده است، که در ادامه و بر اساس واقعیت‌های موجود جداگانه مورد بحث قرار می‌گیرند.



شکل ۲- مهم‌ترین تحولات صورت گرفته در اقتصاد روستایی ایران در دوران پسا کرونا
ماخذ؛ نگارندگان

دولت‌گرایی نوین^۶: در دوران پسا کرونا دولت‌ها نه تنها از یک اقلیت آسیب‌پذیر بلکه از اکثریت جمعیت خود به شیوه‌های گوناگون حمایت می‌کنند، بنابراین مشروعیت و اختیارات جدیدی برای فعالیت در اقتصاد به دست می‌آورند. این روش مدیریت دولتی در کشورهای اروپایی منجر به تجدید و توسعه دولت‌های رفاه می‌شود و دولت‌هایی را به وجود می‌آورد که کنترل بخش‌های بزرگی از اقتصاد را که قبلاً توسط بخش خصوصی اشغال شده بود، در دست می‌گیرند [۲۵]. در ایران نیز که همواره دولت نقش پررنگی در

اقتصاد منطقه‌ای دارد این قضیه صدق می‌کند. دخالت دولت (وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی) در اقتصاد محدوده مورد مطالعه به صورت توزیع تسهیلات اعتباری کم بهره به کسب و کارها و بنگاه‌های آسیب دیده ناشی از شیوع ویروس کرونا بوده است.

تکنولوژی و فناوری دیجیتال: امروزه فناوری‌های نوین در کنار روندهای اقتصادی، تغییرات جمعیتی و زیست محیطی به شیوه‌های گوناگون بر مناطق شهری و روستایی تأثیر خواهد گذاشت. پس شیوع ویروس کرونا و تأثیرات مستقیم آن بر «انجام کسب و کار»، زمانی که حرکت فیزیکی و قابلیت حمل و نقل کاهش پیدا کرد، ضرورت توجه به فناوری‌های دیجیتال و کسب و کارهای مجازی آشکار گردید. این امر به ویژه در مورد مشاغل که وابسته به زنجیره‌های تامین (چون که مسافت فیزیکی طولانی‌تری را پوشش می‌دهند) هستند، بیشتر صدق می‌کند. در این دوره، محلی‌گرایی اقتصاد ضرورتی اجتناب ناپذیر بوده است و اجتماعات محلی بر عرضه محصولات و منابع محلی خود جهت تامین امنیت غذایی شهروندان تأکید داشته‌اند. برخی از منابع [۲۶] دوره پساکرونا را دوره رنسانس واقعیت مجازی می‌دانند و اعتقاد دارند که بازار پلتفرم‌های دیجیتال همچنان به رشد خود ادامه می‌دهد و فناوری‌های جدیدی همانند گردشگری مجازی (به دلیل تداوم بی‌میلی مردم برای ترک خانه) از جمله گزینه‌های اجتماعی جدید مبتنی بر واقعیت مجازی، به‌ویژه در میان جوانان است. در محدوده مورد مطالعه شواهد حاکی بر این است که بسیاری از کسب و کارها به دور کاری از طریق اینترنت روی آورده یا به فکر ایجاد کسب و کارهای مجازی بوده‌اند.

فعالیت بخش خصوصی و نهادگرایی: دولت‌های محلی در دوران پساکرونا به دلایل مختلف از جمله محدودیت منابع مالی و در جهت حفظ اقتصاد کشور خود، به بخش خصوصی و نهاد های غیردولتی و حتی بین المللی روی می آورند تا پویایی لازم را برای بازساخت مجدد اقتصاد حفظ کنند [۳۱] در کشور ما دولت (وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی) با کمک برنامه توسعه سازمان ملل متحد (UNDP) در پروژه‌ای تحت عنوان «ابتکار اقتصادی - اجتماعی در جهت حمایت از کسب و کارهای آسیب دیده و خانوارهای آسیب‌پذیر از همه‌گیری کووید ۱۹ در استان تهران، شهرستان پیشوا»، در جهت حمایت از کشورها و بخصوص گروه های آسیب‌پذیر، برنامه‌ای تحت عنوان برنامه بازیابی اقتصادی

اجتماعی^۷ را در دستور کار خود قرار داده است که ذیل این برنامه در ایران پروژه واکنش سریع به اثرات اقتصادی-اجتماعی کووید ۱۹^۸ را برنامه ریزی نموده است. برنامه توسعه سازمان ملل با علم به شرایط خاص شهرستان پیشوا و اهمیت توسعه پایدار در مناطق روستایی آن و با استفاده از معیارهای انتخاب مناطق جغرافیایی (شامل مناطق و جمعیت متأثر از کووید ۱۹، نرخ بیکاری، نرخ فقر زنان سرپرست خانوار)، این شهرستان را در پوشش جغرافیایی برنامه واکنش سریع به شیوع کووید ۱۹ قرار داده است. شایان ذکر است مجری این پروژه در ایران «شرکت شهریک» بوده است. اهم نتایج راهبردی همکاری برنامه توسعه سازمان ملل با شرکت شهریک را می توان در مواردی چون احیا و راه اندازی کسب و کارهای خرد خانگی با تمرکز بر توسعه زنجیره ارزش و برنامه حمایت های اجتماعی از خانوارهای بسیار آسیب پذیر شامل بسته بهداشتی، بسته معیشتی و آموزش های سلامت جسمانی و اجتماعی-روانی خلاصه نمود. همچنین در محدوده مورد مطالعه کمیته اشتغال بنیاد برکت در راستای حمایت از اقتصاد محلی و بهبود فضای کسب و کار روستاهای حریم کلانشهر تهران در دوران پساکرونا از جمله روستاهای شهرستان ری و با همکاری دولت (دهیاری ها)، اقدام به توزیع وام های کم بهره مشاغل خانگی نموده است.

۵-۱- تغییر الگوی تحرک جمعیت و جابجایی

بیماری کرونا نوعی از بیماری است که برخلاف سایر اپیدمی ها، نه از مناطق جنگلی افریقا، یا مناطق فقیر یا روستایی، بلکه از یک منطقه شهری آغاز شده است. بیماری کرونای چینی که بعدها به دلیل واژه نژادپرستانه ی آن به کووید ۱۹- تغییر نام داد، در دسامبر ۲۰۱۹، برای اولین بار در شهر ووهان استان هوبئی چین، پس از اینکه مردم بدون علت مشخصی دچار سینه پهلوی شدند و واکسن ها و درمان های موجود مؤثر نبودند، در انسان شناسایی شد [۱۸] از میان نخستین افرادی که به آن ویروس آلوده شده اند مشخص شد که دوسوم آن ها با بازار عمده فروشی غذاهای دریایی ووهان، که در آن حیوانات زنده نیز به فروش می رسد، ارتباط داشته اند ([۲۰، ۲۱]). بیماری یادشده به سرعت به یک بیماری فراگیر جهانی تبدیل شد و در تاریخ ۱۱ مارس ۲۰۲۰ (۲۱ اسفند ۱۳۹۸) توسط سازمان بهداشت جهانی^۹ به دلیل فراگیری جهانی آن به عنوان یک

پاندمیک معرفی شد. همان‌طور که اشاره شد، این بیماری ابتدا در یک منطقه شهری آغاز شد. به لحاظ سرعت انتقال این بیماری از یک انسان به انسان دیگر، مراکز متراکم شهری مناسب‌ترین مکان برای گسترش سریع بیماری به شمار می‌روند؛ بنابراین، شهرها به کانون تمرکز بیماری تبدیل شدند؛ علاوه بر این هرچند بارها گفته می‌شود در این پاندمیک جهانی همه در یک قایق هستیم و خطر آن‌همه را تهدید می‌کند، واقعیت این است که همه در یک موقعیت و شرایط یکسان در این قایق نیستیم؛ به عبارتی، برخی در مکان امن و سایرین در بخش آسیب‌پذیر و بلکه آسیب‌دیده‌ی این قایق‌اند، برخی دارای تجهیزات نجات بوده و بقیه از این امکانات و تجهیزات در درجات مختلف بی‌بهره‌اند؛ بنابراین در شهرها هم می‌تواند شاهد گسترش نامتوازن پاندمیک بود. در مناطق فقیرنشین شهری این بیماری قربانی بیشتری می‌گیرد و به همان نسبت مکان‌های متراکم‌تر به کانون‌های گسترش بیماری تبدیل می‌شوند. به این ترتیب جمعیت در مناطق متراکم شهری در جست‌وجوی مناطق امن به مکان‌های کم تراکم‌تر و به عبارتی به مناطق روستایی پناه می‌برند و با شکل‌گیری حرکت جمعیت شهری به مناطق کم تراکم و روستاها علاوه بر این‌که بیماری انتقال می‌یابد، باعث افزایش تراکم جمعیت و حاشیه‌نشینی در مناطق هدف می‌گردد. این در حالی است که روستاها و مناطق حاشیه‌نشین شهرها از چند جهت در برابر این پاندمیک شکننده‌تر هستند. طبق مصاحبه با دهیار روستاهای تقی آباد، نظامی، امین آباد و عماد آور در دوران اوج شیوع ویروس کرونا، این روستاها شاهد حرکت جمعیت شهری به سوی آنها و شکل‌گیری «مهاجرت معکوس» بوده‌اند.

۵-۲- عرضه و تقاضای محصولات کشاورزی

نتایج بررسی مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب اتاق ایران نشان می‌دهد که همه‌گیری کرونا نه تنها در زمینه عرضه بلکه از بعد تقاضا نیز بر بخش کشاورزی اثر گذاشته است. از منظر عرضه عدم دسترسی به نهاده‌های واسطه مانند کود، بذر و آفتکش‌ها در سطح مرزعه می‌تواند به واسطه تخصیص کمتر از نیاز نهاده‌ها به محصول کاهش تولید را در پی داشته باشد. بخش عمده‌ای از کسب‌وکارهای کشاورزی با تغییر در الگوی مصرف خانوار، کاهش و تغییر نوع تقاضا از طرف مصرف‌کنندگان مواجه شده‌اند و از طرف دیگر با چالش‌هایی نظیر بیماری پرسنل، عدم توان بازپرداخت بدهی مالی، کاهش تولید،

افزایش فساد محصولات، افزایش هزینه‌های تولید، کاهش درآمد و افزایش شدید قیمت نهاده‌های تولیدی مواجه شده‌اند. تغییر الگوی مصرف خانوار، کاهش و تغییر تقاضا از طرف مصرف‌کنندگان باعث تغییرات محسوس در طرف عرضه و قیمت آن شده است. از طرف عرضه نیز بیماری پرسنل واحدهای تولیدی، عدم توان بازپرداخت تعهدات مالی توسط بنگاه‌ها، کاهش تولید و افزایش تورم ناشی از کاهش تولید، فساد، افزایش هزینه‌های تولید، کاهش درآمد کشاورزان به دلیل قرنطینه و عدم امکان رسیدگی به محصولات زراعی و افزایش بیکاری، عدم هماهنگی بخش کشاورزی با این تغییرات و افزایش شدید قیمت نهاده‌های کشاورزی از جمله عواملی هستند که بر عرضه محصولات اثرات جدی گذاشته‌اند [۱۱].

۵-۳- بیکاری و اشتغال

همه‌گیری کووید ۱۹ بازارهای کار جهانی را در مقیاس بی‌سابقه‌ای مختل کرده است. به‌طوری‌که در سال ۲۰۲۰، حدود ۲۵۵ میلیون شغل تمام‌وقت از بین رفته است. این تلفات بیشتر متوجه زنان و جوانان و همچنین مشاغل بامهارت کم و دستمزدی پایین بوده است. بازار کار کشور در سال ۱۳۹۹ علاوه بر تحریم‌های خارجی، متأثر از تکانه ناشی از شیوع ویروس کرونا نیز بوده است. این بازار کار قبل از شیوع کرونا، با چالش‌های متعددی از جمله نرخ پایین مشارکت، نرخ بالای بیکاری، اشتغال ناپایدار و کم کیفیت دست‌به‌گریبان بوده است. به دنبال شیوع ویروس کرونا، بخش اعظمی از مشاغل و کسب‌وکارها و صنوف خدماتی دچار آسیب جدی شدند و این مسئله باعث شد تا رکود و تعطیلی بنگاه‌ها در مقیاسی وسیع رخ دهد و بیشترین شاغلان کسب‌وکارها با بیکاری و یا کم‌کاری مواجه شوند. به‌طوری‌که در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸ بیش از یک میلیون نفر از تعداد شاغلین کشور کاسته شده است. بر اساس داده‌های رسمی سازمان برنامه و بودجه کشور، در سال ۱۳۹۹ یعنی پس از شیوع ویروس کرونا در ایران حدود ۲۵۰ هزار نفر در بخش کشاورزی (۲۵ درصد)، ۱۷ هزار نفر در بخش صنعت (۲ درصد) و ۷۴۳ هزار نفر در بخش خدمات (۷۵ درصد) شغل خود را از دست داده‌اند [۷]. در سطوح بین‌المللی، واقعیت‌های بیکاری شهری در دوران پساکرونا اهمیت مزارع روستایی را به‌عنوان تأمین‌کننده‌ی شبکه‌های ایمنی اجتماعی^{۱۰} که مردم می‌توانند به آن

بازگردند برجسته کرده است. به عنوان نمونه در کشور نپال، مقامات محدودیت‌های قانونی را برای تقسیم زمین به قطعات کوچک‌تر جهت دسترسی بهتر مهاجران به زمین را برداشتند و در فیلیپین، طبق گزارش‌ها، الزامات مالکیت زمین برای کشاورزان کاهش یافته است. در واقع مهاجرت شهر به روستا ناشی از کووید ۱۹، فشار بر زمین و اراضی روستایی را افزایش می‌دهد و در بلندمدت باعث تخریب اراضی کشاورزی خواهد شد؛ بنابراین دولت‌ها به دنبال بهبود استراتژی‌های اقتصادی در دوران پساکرونا از طریق برنامه‌هایی همانند سرمایه‌گذاری زمین محور^{۱۱} و اقتصاد سبز^{۱۲} بوده‌اند. بسیاری از آژانس بین‌المللی همانند سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه، بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول^{۱۳}، سازمان ملل و مجمع جهانی اقتصاد، دوران پساکرونا را به عنوان فرصتی برای بازسازی بنیادی بخش‌های حیاتی برای حمایت از گذار به اقتصادهای کم انتشار (کربن)^{۱۴}، مقاوم در برابر (تغییرات) آب و هوا^{۱۵} و منابع کارآمد^{۱۶} ترویج کرده‌اند [۲۳]. در محدوده مورد مطالعه به دلیل بروز خشکسالی‌های اخیر، فعالیت‌های حداقلی بخش کشاورزی و کاهش نیروی کار در این بخش همواره متروک شدن و تخریب اراضی کشاورزی مسئله بوده است.

۵-۴- سرمایه‌گذاری در بخش غذا و کشاورزی

کووید ۱۹ سبب شده است تا اختلافات موجود در اقتصاد روستایی از نظر شغل، درآمد، سطح فقر و میزان دسترسی به دارایی‌ها و زیرساخت‌ها پررنگ‌تر گردد. اقتصاد روستایی توانایی ایجاد فرصت‌های اقتصادی بالقوه‌ای را برای کشورها در آینده دارد. این امر نیازمند تحول در کشاورزی با ایجاد زمینه‌ها و بسترهای سرمایه‌گذاری به‌ویژه سرمایه‌گذاری انسانی در مناطق روستایی است؛ اما بیماری کووید ۱۹ سبب شده است تا فعالیت بخش خصوصی و سرمایه‌گذاری در این زمینه با کاهش چشمگیری روبرو گردد. در این دوره سرمایه‌گذاران در تلاش هستند تا بتوانند پاسخگویی مناسبی برای افزایش انعطاف‌پذیری و تغییر دادن روندهای تقاضای وام و تغییر ساختارهای مرتبط با آن فراهم آورند تا از این طریق قادر باشند به بازارهای تأمین مالی دست پیدا نموده و امنیت غذایی را بهبود بخشند. سرمایه‌گذاری در مناطق روستایی هم‌اکنون در شوک به سر می‌برد و مشکلات بسیاری را در زمینه‌ی اتصال و دسترسی به منابع مالی، شکاف مالی و... برای روستاها

ایجاد کرده است [۵]. در این زمینه کمیته اشتغال بنیاد برکت در راستای حمایت از اقتصاد مناطق کم برخوردار و بهبود فضای کسب و کار روستاهای حریم کلانشهر تهران در دوران پساکرونا از جمله روستاهای بخش مرکزی شهرستان ری و با همکاری دهیاری ها، اقدام به توزیع وام های کم بهره مشاغل خانگی نموده است.

۵-۵- تنوع بخشی به فعالیت های اقتصادی

بروز بحران های محیطی موجب زوال مهمترین رکن اقتصادی و بزرگترین منبع درآمد خانوارهای روستایی یعنی بخش کشاورزی می شود. با از بین رفتن کشاورزی بیکاری افزایش یافته و اقتصاد روستایی ناپایدار می شود. امروزه اغلب نظریه پردازان توسعه، جهت مقابله با بحران های محیطی و پایداری اقتصاد روستایی رویکرد متنوع سازی به فعالیت ها را پیشنهاد نموده و این رویکرد را لازمه اقتصاد پایدار می دانند. نتایج مطالعات متعدد پژوهشگران نشان می دهد که مشارکت در فعالیت های تکمیلی رابطه مثبتی با بهره وری فعالیت های کشاورزی دارد و به کاهش فقر کمک می کند [۱۵]. در محدوده مورد مطالعه و در دوران شیوع ویروس کرونا نه تنها فعالیت های بخش کشاورزی با کاهش و رکود روبرو بوده است، سایر بخش های اقتصاد این ناحیه همچون فعالیت های خدماتی و صنعتی و مخصوصا صنایع کارگاهی نیز دچار رکود شده است و ناپایداری اقتصاد فضاهای پیراشهری این محدوده را سبب گشته است. همان طور که ذکر شد در سالهای پس از شیوع ویروس کرونا بنیاد برکت با توزیع وام های کم بهره ی مشاغل خانگی در سطح روستاهای بخش مرکزی شهرستان ری همانند «عماد آور»، «امین آباد»، «تقی آباد» و... علاوه بر کمک به متنوع سازی فعالیت اقتصادی فضاهای پیراشهری حریم پایتخت به «اشتغال و توانمندی زنان» و توسعه ی «مسکن معیشت محور» در این ناحیه کمک نموده است.

۵-۶- افزایش تورم

یکی از مهم ترین اثرات همه گیری بیماری، کاهش رشد اقتصادی در سراسر جهان است. این مسئله به نوبه خود باعث افزایش بیکاری و کاهش قدرت خرید افراد جامعه شده است. در دوران شیوع ویروس کرونا افزایش قیمت و احتکار محصولات کشاورزی در

کنار کاهش درآمد، افزایش تورم و شرایط بد اقتصادی موجب تهدید امنیت غذایی مردم به‌ویژه در روستاها شده و این جامعه را در تأمین امنیت غذایی با مشکل روبرو ساخته و سلامت و ایمنی در این جامعه کاهش یافته و شرایط برای ورود خسارات بیماری کرونا بیشتر خواهد شد [۱۶]. از سویی در چنین شرایطی چنانچه مدیریت منطقی اعمال نشود و اطلاع‌رسانی مناسب و مطلوب صورت نگیرد، انتظار کمبود اقلام مصرفی و افزایش قیمت، خانوارها را به سمت ذخیره‌سازی و انبار کردن پیش برده و این خود منجر به افزایش بیشتر قیمت خواهد شد و از این منظر تاب‌آوری معیشتی جامعه روستایی آسیب بیشتری می‌بیند. از سویی نیز به دلیل اینکه ویروس کرونا، به‌طور مستقیم با سلامتی انسان ارتباط دارد و خانوار و افراد نسبت به سلامتی خود حساسیت بیشتری داشته و عکس‌العمل نشان می‌دهند و نسبت به توصیه‌های پزشکی اهتمام می‌ورزند و در واقع سرمایه اجتماعی نسبت به مسئله سلامتی و پزشکی در حد بالایی است؛ بنابراین با توجه به توصیه‌ها در رسانه‌ها و فضای مجازی نسبت به مصرف اقلام خاص، تقاضای خانوار برای آن‌ها افزایش یافته و با افزایش تقاضا قیمت محصول افزایش می‌یابد این مسئله در ارتباط با برخی از میوه‌ها و سبزی‌ها محسوس‌تر است. با افزایش قیمت دسترسی اقتصادی جامعه روستایی به اقلام خوراکی کمتر می‌شود. تجربه نشان می‌دهد برگشت قیمت همواره محتمل نبوده و افزایش قیمت ایجادشده باعث عمیق‌تر شدن تورم می‌گردد و روستاییان از هر سو دچار فشار می‌شوند. در محدوده مورد مطالعه نیز پس شیوع ویروس کرونا، روند فوق قابل مشاهده و پیگیری است. به عنوان مثال افزایش تقاضا برای استفاده از برخی سبزیجات و میوه‌ها (همانند هویج و سیب) و همچنین داروهای گیاهی افزایش قیمت این محصولات را به دنبال داشته است.

۵-۷- کاهش نیروی کار

بازار کار کشور در سال ۱۳۹۹ علاوه بر تحریم‌های خارجی، متأثر از تکان ناشی از شیوع ویروس کرونا نیز بوده است. این بازار کار قبل از شیوع کرونا، با چالش‌های متعددی از جمله نرخ پایین مشارکت، نرخ بالای بیکاری، اشتغال ناپایدار و کم کیفیت دست به گریبان بوده است. به دنبال شیوع ویروس کرونا، بخش اعظمی از مشاغل و کسب‌وکارها و صنوف خدماتی دچار آسیب جدی شدند و این مسئله باعث شد تا رکود و تعطیلی

بنگاه‌ها در مقیاسی وسیع رخ دهد و بیشترین شاغلان کسب‌وکارها با بیکاری و یا کم‌کاری مواجه شوند. به‌طوری‌که در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸ بیش از یک میلیون نفر از تعداد شاغلین کشور کاسته شده است. بر اساس داده‌های رسمی سازمان برنامه و بودجه کشور، در سال ۱۳۹۹ یعنی پس از شیوع ویروس کرونا در ایران حدود ۲۵۰ هزار نفر در بخش کشاورزی (۲۵ درصد)، ۱۷ هزار نفر در بخش صنعت (۲ درصد) و ۷۴۳ هزار نفر در بخش خدمات (۷۵ درصد) شغل خود را از دست داده‌اند [۷]. پس از شیوع ویروس کرونا، در روستاهای بخش مرکزی شهرستان ری نیز به تاسی از کلان روندها فوق در سطح کشور بسیاری از افراد در بخش مختلف اقتصادی شغل خود را از دست داده‌اند. نگاهی به آخرین گزارش مرکز آمار نشان می‌دهد که همچنان بازار کار شرایط نامطلوبی را تجربه می‌کند که افزایش نرخ بیکاری و ادامه کاهش نرخ مشارکت اقتصادی در فصل بهار ۱۴۰۱ نمودی از این موضوع است. با این وجود نکته نگران‌کننده در آمارهای اخیر، کاهش شدید تعداد شاغلین بخش کشاورزی است؛ در فصل بهار امسال تعداد شاغلین این بخش ۴۶۷ هزار نفر کاهش پیدا کرده است که از این حیث یک رکورد محسوب می‌شود [۱۲]. آمار دقیقی از کاهش نیروی کار اقتصادی به تفکیک بخش‌های سه‌گانه اقتصاد در محدوده مورد مطالعه در دست نیست ولی طبق مصاحبه و مشاهدات نگارنده کاهش نیروی کار اقتصادی یکی از پیامدهای اصلی شیوع ویروس کرونا بر اقتصاد روستایی محدوده مورد مطالعه بوده است.



شکل ۳- تغییرات شاغلین بخش کشاورزی در فصل بهار ۱۴۰۱ نسبت به فصل مشابه سال گذشته
مأخذ: مرکز آمار ایران

۵-۸- گردشگری و فعالیت‌های مرتبط با آن

هزینه‌های تحمیل‌شده در اثر وقوع اپیدمی کرونا و همچنین کاهش تولید و عرضه در سطح داخلی و خارجی ناشی از آن می‌تواند اقتصاد را با تورم بالاتر و رشدهای اقتصادی پایین‌تر مواجه کند؛ درواقع، کرونا با تأثیر بر زنجیره تأمین، تقاضا و نقدینگی بر بنگاه‌ها و با تأثیر بر عرضه نیروی کار، مصرف کالاها و خدمات و به‌ویژه با کاهش درآمد مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان محصولات کشاورزی، گردشگری [۳۲] و صنایع دستی در کوتاه‌مدت و بلندمدت بر اقتصاد روستایی تأثیرگذار است. ازجمله پیامد منفی شیوع ویروس کرونا بر اقتصاد روستایی، ممنوعیت صادرات محصولات به دلیل اعمال محدودیت تردد و حمل‌ونقل ملی و بین‌المللی در کشور است. عدم امکان صادرات به مفهوم عدم وجود بازار برای محصول تولیدی شهروندان است. این موضوع تهدید جدی برای بازار صادراتی محصولات کشاورزی که حاصل فعالیت شهروندان از دیرباز بوده است، می‌باشد و کشور را از منابع درآمدی و ارزآوری محروم می‌کند. کاهش قابل توجه عرضه محصولات کشاورزی در دوران شیوع ویروس کرونا کاملاً آشکار است. ادامه ممنوعیت صادرات بخش کشاورزی موجب می‌شود که بخشی از تولیدات بخش کشاورزی بازار فروش خود را از دست دهد. بسیاری از کسب‌وکارهای روستایی که به‌طور زنجیروار باهم ارتباط دارند با گسترش کرونا دچار رکود و خسارت می‌شوند. شبکه مویرگی در نقطه انتهایی زنجیره ارزش در بخش کشاورزی در برخی نقاط مصرف مثل رستوران‌ها، هتل‌ها و تمامی فعالیت‌ها در انتهای این زنجیره که برای تأمین غذای شهروندان می‌کوشند دچار مشکل شده و در نهایت کل زنجیره را در این شبکه دچار مشکل می‌کند. علاوه بر جنبه‌های تولیدی، از نظر گردشگری نیز با بروز این بیماری و اعمال محدودیت‌های سفرهای داخلی و خارجی [۱۷]، منابع درآمدی شهروندان از محل گردشگری نیز از بین رفته است و این مسئله خود تأمین نقدینگی در برخی از روستاهایی که از این طریق منبعی کسب نموده و طی یک فرآیند و بده بستان‌های داخلی وارد چرخه تولیدی می‌کردند دچار وقفه و خلأ شده است. در محدوده مورد مطالعه نیز کسب و کارهای مرتبط با بخش گردشگری به دلیل اعمال محدودیت‌های سفر و تردد دچار رکود و خسارت شده‌اند. همان‌طور که ذکر شد امروزه در جهان، فناوری‌های جدیدی همانند گردشگری مجازی (به دلیل تداوم بی‌میلی مردم برای

ترک خانه) از جمله گزینه‌های اجتماعی جدید مبتنی بر واقعیت مجازی، در حال رشد است.

۶- نتیجه گیری

مجمع جهانی اقتصاد^{۱۷} (۲۰۲۰) ۱۰ ریسک برتر دهه آینده را (تا سال ۲۰۳۰) شناسایی کرده است که بیماری عفونی^{۱۸} یکی از مهم‌ترین ریسک‌هایی است که به اقتصاد جهانی شکل خواهد داد. فراتر از شوک فوری به سیستم‌های بهداشتی و سلامت، اپیدمی کرونا به عنوان یک کلان‌روند ناگزیر پیامدهای بلندمدتی بر چشم‌اندازهای اجتماعی، فناوری، اقتصادی، زیست‌محیطی و سیاسی کشورها خواهد داشت. همچنین کشورهای مختلف استراتژی‌های متفاوتی را برای مقابله با این ویروس به کار گرفته‌اند^{۱۹} که منجر به شکل‌گیری عدم قطعیت، آینده‌های متفاوت و غیرقابل پیش‌بینی شده است. این شرایط، خطر تصمیم‌گیری سیاست‌های دولت‌ها را بر اساس فرضیات بسیار عجولانه یا محدود در مورد آینده افزایش می‌دهد. با توجه به نقش چند کارکردی روستاهای شهرستان ری در تامین امنیت غذایی شهروندان کلان‌شهر تهران و تغییر و تحولات به وجود آمده در اقتصاد این فضاها پس شیوع ویروس کرونا در کشور، پژوهش حاضر با هدف «بررسی بازساخت اقتصاد روستایی ایران (شهرستان ری) در دوران پساکرونا» صورت گرفته است. بر اساس نتایج به دست آمده مهم‌ترین تحولات صورت گرفته در اقتصاد روستایی کشور در درون‌مایه‌هایی همانند؛ دولت‌گرایی نوین، تکنولوژی و فناوری دیجیتال، بخش خصوصی و نهاد گرایی، تغییر الگوی تحرک جمعیت و جابجایی، عرضه و تقاضای محصولات کشاورزی، بیکاری و اشتغال، سرمایه‌گذاری در بخش غذا و کشاورزی، تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی، افزایش تورم، کاهش نیروی کار و گردشگری و فعالیت‌های مرتبط با آن بوده است. یافته‌های فوق با یافته‌های تحقیق ربیعی و تک روستا [۵]، دادورخانی و موسوی [۳]، فیلیپسون و همکاران [۲۹] و عبدالمالک و همکاران [۲۴] همخوانی و با یافته‌های تحقیق ویشر و استاستنا [۳۰] متفاوت است؛ بنابراین پارادایم جدید توسعه پایدار روستایی در دوران پساکرونا باید مبتنی بر مفهومی باشد که به‌طور گسترده از رویکردهای آینده‌نگاری و سیستماتیک استفاده نماید و مقامات محلی را قادر سازد پتانسیل و ذخایر اقتصاد روستایی را جهت افزایش تاب‌آوری معیشتی در مواجهه با

بیماری‌های همه‌گیر با در نظر گرفتن ویژگی‌های منحصربه‌فرد هر ناحیه ارزیابی و تصویر آینده خود را شکل دهند و اقدامات عملی را برای دستیابی به این تصویر توسعه دهند. برخی از اقدامات کوتاه‌مدت و بلندمدتی که لازم است مقامات محلی و ملی جهت افزایش تاب‌آوری اقتصادی روستاهای کشور و همچنین تامین امنیت غذایی شهروندان در مواقع شیوع بیماری‌های همه‌گیر همانند کرونا مدنظر خود قرار دهند، عبارت‌اند از:

- حمایت از تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی در فضاهای روستایی کشور؛
- توسعه زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات در سکونتگاه‌های روستایی کشور؛
- توسعه پایدار سرمایه‌های انسانی و اجتماعی و افزایش سرانه‌ها و خدمات بهداشتی و درمانی در سکونتگاه‌های روستایی کشور؛
- حمایت از کسب‌وکارها و اشتغال روستایی توسط دولت، بخش خصوصی و سایر نهادها؛
- توسعه پایدار گردشگری کشاورزی-غذا در روستاهای هدف متناسب با ظرفیت‌های محلی، ناحیه‌ای و بین‌المللی؛
- تشکیل تعاونی‌ها و شبکه‌های تولید کشاورزی برای تأمین غذا و کالاهای اساسی شهروندان در هنگام وقوع بیماری‌های همه‌گیر.

توضیحات

۱. این مقاله برگرفته از پروژه تحقیقاتی دوره پسادکتری نویسنده مسئول در شهرستان ری و با شماره ۹۹۰۰۹۴۴۲ می باشد که با حمایت صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور انجام شده است.
2. Wild card
3. Rural economy
۴. از بین ایشان می‌توان از پیترو هگت، ریچارد چورلی، دیوید هاروی، برایان بری، دیوید استودارت، ری‌پال و دیوید گریگ نام برد.
5. The Mahbub Hossain Survey sample
6. New Statism
7. Socio-Economic Recovery Programme
8. Rapid Socio-Economic Response initiative against COVID-19
9. World Health Organization (WHO)
10. Social safety nets

11. Land-based investments
12. Green economic
13. IMF
14. Low-emission
15. Climate-resilient
16. Resource-efficient
17. World Economic Forum
18. Infectious diseases

۱۹. برای مطالعه بیشتر به مقاله ارزشمند دکتر رضا عظیمی (۱۳۹۹) با عنوان «از واقعیت تا برساخت اجتماعی: نگاهی به کرونا و پیامدهای آن بر نظام سلامت» نگاه کنید.

مرجع‌ها

- [۱] افراخته، حسن (۱۳۹۷). جغرافیای روستایی ایران. چاپ دوم، انتشارات سمت، تهران.
- [۲] افراخته، حسن (۱۳۹۱). اقتصاد فضا و توسعه روستایی (مورد: ناحیه شفت). اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۱، شماره ۱، صص ۳۹-۵۴.
- [۳] دادورخانی، فضیله؛ موسوی، سمیه سادات (۱۴۰۱). تحلیل پیامدهای همه‌گیری کرونا بر اقتصاد روستایی. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۵۴، شماره ۱، صص ۳۹۱-۴۱۳.
- [۴] دانشنامه مدیریت شهری و روستایی (۱۳۸۷). انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
- [۵] ربیعی، حسین؛ تک روستا، مریم (۱۴۰۰). بررسی و تبیین تأثیرات کرونا بر اقتصاد مناطق روستایی، نمونه موردی: روستای اشکور علیا. آمایش سیاسی فضا، دوره ۳، شماره ۳، صص ۱۴۸-۱۶۲.
- [۶] سعیدی، عباس (۱۳۹۱). مفاهیم بنیادین در برنامه ریزی کالبدی-فضایی (بخش نخست). برنامه ریزی توسعه کالبدی، دوره ۱، شماره ۱، صص ۹-۲۶.
- [۷] سازمان برنامه‌وبودجه کشور، معاونت امور اقتصادی و هماهنگی برنامه‌وبودجه (۱۴۰۰). گزارش بررسی تحولات بازار کار در سال ۱۳۹۹ با تأکید بر نقش بیماری کرونا، شماره گزارش ۱۴۳-۸.
- [۸] سازمان جهاد کشاورزی شهرستان ری (۱۳۹۸).
- [۹] عظیمی، رضا (۱۳۹۹). از واقعیت تا برساخت اجتماعی: نگاهی به کرونا و پیامدهای آن بر نظام سلامت. پژوهش در سلامت روانشناختی، دوره ۱۴، شماره ۱، صص ۱۳۰-۱۴۲.
- [۱۰] مهدوی، مسعود (۱۳۹۶). مقدمه‌ای بر جغرافیای روستایی ایران (جلد اول: شناخت مسائل جغرافیایی روستاها). چاپ سیزدهم، انتشارات سمت، تهران.

- [۱۱] مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب اتاق ایران (۱۳۹۹). گزارش اثرات اقتصادی کرونا بر کسب و کارهای بخش کشاورزی.
- [۱۲] مرکز آمار ایران (۱۴۰۱).
- [۱۳] مرکز آمار ایران (۱۳۹۵).
- [۱۴] یاسوری، مجید (۱۳۹۴). مقدمه‌ای بر اقتصاد روستایی. انتشارات دانشگاه گیلان، گیلان.
- [15] Brons, J.E. (2005). Activity Diversification in Rural Livelihoods: the Role of Farm Supplementary Income in Burkina Faso. *Wageningen University and Research*.
- [16] Berhanu, L., Berihun, G., Walle, Z., Teshome, D., Gizeyatu, A., Abebe, M., ..., Adane, M. (2021). COVID-19 Prevention Practices and Associated Factors Among Farmers in Peri-Urban Areas of Northeastern Ethiopia. *Journal of Multidisciplinary Healthcare*, **14**, 1843-1852.
- [17] Duro, J.A., Perez-Laborda, A., Turrión-Prats, J., Fernández-Fernández, M. (2021). Covid-19 and Tourism Vulnerability. *Tourism Management Perspectives*, **38**, 100819.
- [18] Fox, D. (2020). What you need to know about the Wuhan coronavirus, *Nature*. doi:10.1038/d41586-020-00209-y. ISSN 0028-0836.
- [19] Giaoutzi, M., Sapio, B. (2012). *Recent Developments in Foresight Methodologies*. Springer Science & Business Media.
- [20] Huang, C., Wang, Y., Li, X., Ren, L., Zhao, J., Hu, Y., Zhang, L., Fan, G., Xu, J. (2020). *Clinical Features of Patients Infected with 2019 Novel Coronavirus in Wuhan, China*, glish. doi:10.1016/S0140-6736(20)30183-5. ISSN 0140-6736.
- [21] Joseph, A. (2020). New Coronavirus Can Cause Infections with no Symptoms, studies show, STATUS. Retrieved 26 January 2020.
- [22] Johnson, T.G. (2001). The Rural Economy in a New Century. *International Regional Science Review*, **24**, 21-37.
- [23] Marsac, C., Jacobs, N., Mebratu-Tsegaye, T. (2021). COVID-19 and Land-Based Investment: Changing Landscapes. Available at SSRN 3900783.
- [24] Malek, M.A., Sonohe, T., Truong, H.T. (2021). Changes in the Rural Economy in Bangladesh under COVID-19 Lockdown Measures: Evidence from a Phone Survey of Mahbub Hossain sample households.
- [25] OECD (2020). Strategic Foresight for the COVID-19 Crisis and Beyond: Using Futures Thinking to Design Better Public Policies.
- [26] OECD (2020). Policy Implications of Coronavirus Crisis for Rural Development.
- [27] Padmaja, R., Nedumaran, S., Jyosthnaa, P., Kavitha, K., Abu Hatab, A., Lagerkvist, C.J. (2022). COVID-19 Impact on Household Food Security in

- Urban and Peri-Urban Areas of Hyderabad, India. *Frontiers in public health*, **920**.
- [28] PURPLE (2020). Peri-Urban Areas and Covid-19: Impacts, challenges, recovery and opportunities.
https://www.europabuerofirm.de/media/custom/2674_251_1.PDF?1607346728.
- [29] Phillinson. J., Gorton. M., Turner. R., Shucksmith. M., Aitken-McDermott. K., Areal. F., Shortall. S. (2020). The COVID-19 Pandemic and its Implications for Rural Economies. *Sustainability*, **12**, 3973.
- [30] Vaishar. A., Šťastná. M. (2020). Impact of the COVID-19 Pandemic on Rural Tourism in Czechia Preliminary Considerations. *Current Issues in Tourism*, 1-5, www.fao.org.
- [31] Wilson, D.H., Johnson, B.A., Stokan, E., Overton, M. (2020). Institutional Collective Action During COVID- 19: Lessons in Local Economic Development. *Public Administration Review*, **80**, 862-865.
- [32] Yeh, S.S. (2021). Tourism Recovery Strategy Against COVID-19 Pandemic. *Tourism Recreation Research*, **46**, 188-194.
- [33] Zinchuk, T., Kutsmus, N., Kovalchuk, O., Charucka, O. (2018). Challenges of Sustainable Development of Rural Economy. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, **40**, 609-619.

مجید سعیدی راد

دکتری جغرافیا و برنامه ریزی آمایش سرزمین

تهران، دانشگاه خوارزمی، دانشکده علوم جغرافیایی، گروه جغرافیای انسانی.

رایانشانی: majid.saeidirad@yahoo.com

فرهاد عزیزپور

دانشیار و دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی

تهران، دانشگاه خوارزمی، دانشکده علوم جغرافیایی، گروه جغرافیای انسانی.

رایانشانی: azizpour@khu.ac.ir